

*SPEKNER ENIKŐ: BUDA KIRÁLYI SZÉKHELLYÉ
ALAKULÁSA A 13–14. SZÁZADBAN
CÍMŰ PhD ÉRTEKEZÉSÉNEK NYILVÁNOS VITÁJA*

ÉRSZEGI GÉZA

C. EGYETEMI TANÁR, AZ MTA DOKTORA OPPONENSI VÉLEMÉNYE

Spekner Enikő annak ellenére, hogy a mai főváros, Budapest történetéből időben is területben is egy korlátozott részt tűzött ki tudományos kutatásának tárgyául, hatalmas feladatra vállalkozott. A hatalmas feladat egyfelől a terjedelmes szakirodalom feldolgozásban mutatkozik meg, másfelől viszont a területre vonatkozó egyre szaporodó örömtelien sok történelmi forrásban. Nem csoda tehát, hogy a feladat eredményeit csak két vastos kötetben lehetett összefoglalni.

A dolgozat feldolgozó részében Spekner Enikő sorra veszi Óbuda és Buda szerepének jellegzetességeit a késő Árpád-kori királyi székhelyek sorában. Kiindul a ma már klasszikussá vált *medium regni* fogalmából, és a fogalom változásain keresztül végigkíséri Óbuda történetét, miként került a királyi központok hálózatába. Óbuda központi szerepe csakis úgy volt meghatározható, hogy az „új” budai város miként lett megalapítását követően királyi székhellyé, s hogyan viszonyult az „ó” budai székhelyhez. A két Buda egymáshoz való viszonya az Árpád-kor végén semmi mással nem jellemezhető jobban, mint avval, hogy a Budán kelt oklevelekről végső soron nem tudjuk megmondani, vajon az új királyi székhelyen vagy a régi Budán keltek. Mindenesre jól mutatja Óbuda jelentőségét, hogy III. András király halála után az özvegy királyné, Ágnes asszony tanácsosai jóváhagyásával az óbudai királyi palotát azzal bízta soproni István mesterre, hogy őrizze meg, tartsa jókarban, s az ezzel kapcsolatos kiadásait pedig a tanácsosai megtérítik.

Az új uralkodóházból való I. (Anjou) Károlynak, akinek idén emlékezünk meg királlyá koronázásnak kerek évfordulójáról, jó évtizedet kellett várnia arra, hogy I. (Szent) István koronájával Magyarország királyává koronázzák, s ezáltal a királyi javak, így az óbudai királyi palota birtokába jusson. Az évtizedes harc meghozta gyümölcsét, s a trónkövetelő Károly Róbert lett Magyarország királya I. Károly néven, s egyúttal Magyarország legnagyobb városa is meghódolt előtte. Ez a legnagyobb város úgy tűnik, a Várhegyen épült új Buda, azaz Buda volt. Hogy ebben az új városban lakjon, ott alakíthassa ki székhelyét a király, egyetlen akadálya lehetett: nem volt a városban királyi palota. Kénytelen volt a király az un. *Kammerhof*ba költözni, ahogy ezt Spekner Enikő is hitelt érdemlően bizonyítani törekszik.

A király azonban nem ülhetett a babérjain, hiszen nemcsak a királyi székhely volt lakhatatlan számára, hanem az ország is védhetetlen, megtarthatatlan volt, s noha többször Budáról keltezi okleveleit, gyakran húzódik a biztonságosabbnak tetsző

helyekre, Kelet-Magyarországra: Váradra, Sárospatakra stb. Ha hinni lehet a királyi oklevelek keltezésének, 1315 és 1342 között többet volt Dél-Kelet Magyarországon, semmint az ország közepén, Budán, és mikor sor került arra, hogy az ország közepén legyen a rezidencia, ő Visegrádot választotta. S ha a király nem is volt állandóan Visegrádon, ott voltak a legfontosabb országos intézmények: a királyi kancellária, a királyi kápolna, az országbíró és úgy tűnik a királyi tanács is itt várta uralkodóját. A nádor és az alnádor bíróságának munkamegosztása úgy alakult, hogy míg a nádori bíróság járta az országot, az alnádor hivatala Budán székel, s többnyire a nyugati országrészből eléje vitt ügyekben ítélt. Druget János nádorsága idején többnyire a királytól fizetésül nyert Óbudán volt a nádori székhely, majd a nádori bíróság is a királyi székhelyre, a többi királyi hivatal mellé, Visegrádra költözött.

Összegzésül, ahogy Spekner Enikő összefoglalja kutatásainak eredményét, „a budai királyi székhely másfélszázados története három periódusra osztható. A kezdetektől a 13. század közepéig, a várhegyi Buda megalapításáig „ő” Buda vált a királyi központok sorában meghatározóvá, majd szerepében osztozott az újonnan alapított várossal. „Új” Buda megalapítója, IV. Béla, a királyi épületek létrehozásával és a város életére meghatározó intézkedéseivel jutatta kifejezésre, hogy azt királyi szálláshely befogadására is alkalmassá kívánja tenni. E második periódusban a források alapján meghatározhatatlan, hogy a késő Árpád-korban a régi, vagyis ettől kezdve Óbudának nevezett város vagy új Buda adott-e otthont az udvarával még mindig vándorló és többnyire mozgásban levő, de központját évente rendszeresen felkereső uralkodónak. Valószínűsíthető, hogy a 13. század második felében e két terület nem vált el élesen egymástól, ahogy ma sem, ezért a kérdésfeltevés, hogy Óbuda vagy Buda volt-e ekkor a királyi székhely, nem biztos, hogy az akkori időkre adekvátan értelmezhető. A 14. század elején az Árpád-ház kihalását követő trónharcokkal kezdődő harmadik periódus kezdetén vált egyértelművé, hogy a királyság központja és a királyi székhelye a Várhegyen alapított Buda városa. Ezt a szerepét azonban nem sokáig élvezhette, ugyanis a trónharcok során I. Károly király 1314-ben kénytelen feladni budai székhelyét. A város ettől kezdve majd száz évig megszűnt királyi központ lenni, mégis a király viszonylag gyakori budai jelenlétei, Buda környéke és Óbuda igazságszolgáltatási központ szerepe fenntartották annak lehetőségét, hogy Buda idővel újra, és immár állandó királyi rezidenciává váljon.”

A hangyaszorgalmú disszerens a tanulmánykötet függelékeként adattárszerűen összeállította I. Károly király itineráriumát 1310 és 1342 között. Az Adattárban a Budára vonatkozó 1301 és 1310 közötti oklevelek regesztái foglalnak helyet. A Táblázatok közül mind a nádorok és alnádorok 1310–1342 közötti és az országbírói 1311 és 1324 között kelt oklevelek listája megtalálható. Ezek nélkül a táblázatok nélkül aligha lenne hihető a dolgozat, amely pontosan kimutatja Óbuda és Újbuda funkcionális szétválásának periódusát, mondhatni napról-napra. Az oklevelek keltezéséből gyűjtött adatok alapján meglehetősen színes útinapló bontakozik ki, s aligha tudja leküzdeni az ember azt az érzését, hogyha mindaz igaz, amit a szokásos itineráriumok összeállítói mondanak, a magyar király olyan lehetett „mint száműzött, ki vándorol...” és „nem lelé vezérlő csillagát”. Ezzel kapcsolatban biztosan megfontolandók

Szentpétery Imre kézikönyvében írottak: „Hosszabb ideig tartó volt olykor az oklevéladási eljárás is, ha az oklevéladási parancs után az oklevél kiállítása, vagy a már kész oklevél megpecsételése valami okból késett. Minthogy pedig a keltezés adatai (részben vagy egészben) ebben a korban sok esetben a pecsételő, illetőleg az erre vonatkozó parancs időpontját jelölik (olv. 58 §), az oklevél kiállításának elhúzódása az oklevél adataiban olykor ellentmondásokat idézett elő. Sőt ha az oklevél keltezési adatainak egy részét előre beírták az oklevélbe, s a napot utólag pótolták, vagy az adatok egy részét korábbi (az oklevélbe foglalt jogi intézkedés megtételének vagy az oklevéladási parancsnak idejéből való) feljegyzésből vették, akkor a dátumrészek nem azonos időpontot jelölnek, tehát a keltezés nem egységes. Előfordulnak és figyelembe veendő a szándékosan korábbinak írt keltezés példái is, ami szintén keltezési ellentmondásokat idézhet elő. Ezért az egyébként minden tekintetben (tárgyilag is) kifogástalan okleveleknél óvakodnunk kell attól, hogy a keltezés adatait további vizsgálat nélkül hibáknak vagy a hamisítás jelének vegyük; ha egyéb ok a valódiság kétségbevonására nincs, a keltezés nem egységes voltának beigazolható felismerése (esetleg graphikai okok alapján) rávezethet ezeknek az ellentmondásoknak a természetes magyarázatára. Éppúgy óvakodnunk kell azonban attól is, hogy egyébként is gyanús oklevelek hitelét a dátumhibáknak nem kellően megokolt mentegetésével akarjuk fenntartani. Ilyen irányú vizsgálatokban különösen óvatosoknak kell lennünk.”

„A keltezés időadatai ebből a korszakból való királyi okleveleinkben az erre vonatkozó vizsgálatok szerint, de a külföldi gyakorlatnak is megfelelően, általában az oklevéladás idejét jelölik. Nehezebben dönthető el azonban az a kérdés, hogy a magábanvéve ismét több szakaszra oszló oklevéladási folyamatnak melyik részére vonatkozik a keltezés: az oklevéladási parancsnak, a tisztázat elkészítését, vagy annak megpecsételését elrendelő parancsnak, esetleg magának a megpecsételésnek vagy a kézbesítésnek időpontjára-e, mely mozzanatok rendszerint nem estek össze, hanem kisebb-nagyobb időköz választotta el őket egymástól. Abból a körülményből, hogy IV. Béla király óta, amikor a királyi oklevelekben a napi kelet rendszeresebb kitétele szokásba jött (ámbar ezentúl is számos oklevél van csak évszámmal, napi kelet nélkül kelteztve), az Árpád-kor végéig sok privilegialis formában kiállított királyi oklevélen felismerhető a napi keletnek a kész oklevélben üresen hagyott helyre utólagosan (de ugyanazon kézzel) történt beírása, azt kell következtetnünk, hogy a (napi) keltezés ilyenkor az oklevél letisztázása utáni időpontot jelöl. Valószínű, hogy ez az időpont a tisztázat bemutatásakor a király (esetleg megbízottja) által adott megpecsételési parancs ideje volt. Hogy azonban ez a megállapítás mily fokig általánosítható, s hogy olyan esetekben (pedig nagyon sok eredeti oklevél ilyen!), amikor a napi keletnek utólagos beírása ma már nem ismerhető fel, azt kell-e hinnünk, hogy az utólagos beírás igen jól sikerült, vagy pedig ilyenkor a kelet, az oklevéladási parancsnak, vagy esetleg a bemutatott fogalmazat jóváhagyásának idejét jelöli, azt az erre irányuló speciális vizsgálatoknak kell eldönteniük. Vannak esetek, amikor a keltezés időadatainak az oklevél kiállításánál (legalább is a letisztázásnál) korábbi időpontra vonatkozását állapíthatjuk meg, sőt ez olykor az oklevélben ki is van fejezve.”

Minden valószínűség szerint a keltezésben található keltezési hely is csak annyira

megbízható, amennyiben az oklevelek keltezésének többi adata. Az oklevelek keltezése ugyanis nem azt az időpontot mutatja, amikor kézbe kapta, ha úgy tetszik a kancellária kiadta az oklevelet, hanem azt az időpontot, amelytől kezdve érvényes az oklevélben foglalt jogi tény, azaz jogérvényes az oklevél. Nem kétséges régi szokása a történeti kutatásnak ezen keltezési helyeknek felhasználása abból a célból, hogy melyik tisztviselő hol tartózkodott egy adott időpontban. Hogy óvatosan kell eljárunk arra nemcsak Szentpétery Imre, hanem Kumorovitz L. Bernát is figyelmeztet, amikor fontosnak tartja a konkrét keltezési hely és időpont egyeztetésénél azt is, vajon az adott tisztviselő kinek és milyen pecsétjével erősítette meg a nevében kiadott oklevelet. Voltaképpen helyesebb lenne ezeket az adatokat felsoroló szakmunkákat „keltezési helyekkel rendelkező oklevelek jegyzéke” néven aposztrofálnunk. E téma kiemelését azért is tartom a disszertációval kapcsolatba fontosnak, mert nem egy megállapítása ezeken az adatokon múlik, ám láthatóan a diszserens minden esetben körültekintően járt el, amikor kérdéses lehetett a keltezés és a keltezési hely összecsengése.

Hogy mikor került Visegrádról Újbudára a királyi székhely, nehezen mondható meg, mindenesetre a még 1366-ban búcsú-engedélyt kapott visegrádi Szűz Mária kápolna építésének félbehagyása jól mutatja I. (Nagy) Lajos szándékát, a királyi rezidencia Újbudára költöztetését. Ehhez azonban még szükség volt az ideiglenesen 1347 és 1355 között Budára költöző Nagy Lajos királynak a Várhegy déli részén ekkor vagy ezt követően megindított budai palotaépítkezésére, amelynek befejezésére még majd fél évszázadot kellett várni. Ennek a korszaknak részletes feltárása és a királyi itinerárium pontos elkészítése még a jövő kutatási feladata – állapítja meg maga a diszserens.

Ehhez a magam részéről még hozzáfűzném: Óbuda szerepe biztosan jobban kidomborodna egy olyan összevetés kapcsán, amikor nemcsak Újbudával vetjük össze, hanem a vele szinte összenőtt Pesttel is. A települések között valamiféle munkamegosztás is létezhetett, hiszen Óbuda a maga egyházi intézményeivel a településconglomeratum egyházi város(része) volt, ahová nemcsak a királyi hivatalokban ügyintézni kívánó emberek tódultak, hanem egyéb ügyeik elintézésére mellett az itteni hiteleshelyen elintézhették hivatalos írásbafoglalást kívánó ügyeiket is, s megtehették ezt annál is inkább, mert országos hatásköre volt az itteni társaskáptalannak éppúgy mind Fehérvár némely egyházi intézményeinek is, s a budai káptalannak patrónusai jóvoltából egészen Zentáig nyúltak a birtokai. Természetesen nem kételkedem, egy ilyen összevetés messze meghaladná a doktori dolgozat kereteit. Ugyanakkor a korszak teljesszövegű okmánytára nélkül sziszifuszi feladat lenne még akkor is, ha éppen az Anjou-kor első feléről az 1978-ban már megindult regesztázási munkálatok 1990 óta rendre megjelenő kötetei többé-kevésbé a kutatás rendelkezésére állnak.

A dolgozat megállapításai a szorgalmas és pontos adatgyűjtésen alapulnak. Az adatgyűjtés pontosságára jellemző, hogy a regesztában kiadott szövegek átvétele korrekt. Hihetetlen gondosságot követel ugyanis az eredetileg többnyire latin nyelven írott oklevelek magyar nyelven megjelent regesztáinak felhasználása. A regeszta-kiadványok többnyire arra törekednek, hogy az oklevelekben lévő információk maradéktalanul átkerüljenek a regeszta szövegébe. Ezért is nevezhetjük e regeszta-kiadvá-

nyokat forráskiadásnak. Ugyanakkor az eredeti regeszta-szövegek korlátozhatják a felhasználó szabadságát, hogy az adott forrásból csak azt emelje ki, ami témája szempontjából fontos. Ebben a tekintetben a disszerens szakszerűsége példamutató, hiszen anélkül használja fel a magyar nyelvű regesztákat, hogy azoknak az eredeti tartalmában jelentős változásokat eszközölne.

Hasonlóképpen szakszerű a táblázatok elkészítése, ahol disszerens az oklevelek minden lényeges elemét táblázatba foglalja, s nem feledkezik meg azok tartalmáról sem.

Összefoglalva az eddig mondottakat a disszerens dolgozatát kitűnőnek tartom, a téma feldolgozását szakszerűnek. Javasolom a disszertáció nyilvános vitára bocsátását.

Budapest, 2010. október 25.

JEGYZET

1. *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan. A magyar történettudomány kézikönyve. Szerk. *Hóman Bálint*. II. kötet – 3. füzet. Budapest, 1930. 53 §, 90.
2. Uo. 58 §, 103–104.

DR. HABIL. DRASKÓCZY ISTVÁN EGYETEMI DOCENS (ELTE) OPPONENSI VÉLEMÉNYE

Budapest középkori történetének hatalmas a szakirodalma, nem könnyű benne eligazodni. Így sokakat foglalkoztatott a disszerens által választott időszak és azon belül a székhely kérdése is. Elég csupán oly jelentős történetírók nevét megemlíteni, mint Salamon Ferenc, Gárdonyi Albert, Gerevich László, Zolnay László, Kumorovitz L. Bernát, Fügedi Erik, Györffy György, Szűcs Jenő és Kubinyi András. Az alkotók névsora természetesen bővíthető. Mindegyikük szembekerült azzal a problémával, hogy miért, s miként, és mikor lett a királyság központja, illetve királyi székhely a várhegyen felépült falakkal körülvett város. Sokszor ellentmondó nézeteket vallottak. Ugyanakkor a kutatók számára fontosabb és izgalmasabb kérdésnek tűnt a város joga, gazdasága, társadalma, helyzete az országban, a székhely probléma pedig némileg háttérbe szorult. Nos, azt mondhatjuk, a jelölt témaválasztása időszerű és indokolt. Már csak azért is, mert Budavár történetéről az utóbbi időben új kutatási eredményeket tartalmazó összefoglalások készültek – épp a jelölt munkahelyén, a BTM Középkori Osztályán.

Budavár városa alapítása után rohamosan fejlődött, az ország legnagyobb településévé vált, és a 13. század második felében gazdaságilag vezető helyre került, ahonnan fontos kereskedelmi útvonalak indultak ki. A kutatók sokáig vallották azt, hogy nagy királyunk székvárossá akarta tenni Budát. Utóbb Szűcs Jenő azonban így fogalmazott: „*Budavárát IV. Béla védelmi és gazdaságpolitikai szempontokat kombinálva alapította meg, de nem királyi »székhelyként«, hanem kifejezetten és tisztán várospolitikai megfontolásból: megteremtendő azt a modellt, amely a kiváltságolt város ismérvei közül az eleddig hiányzót, az erődítettséget is tartalmazza.*” (Szűcs Jenő: Az